

mtatkki

Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az
[Europeana felhasználói szabályzatát](#).

EGY ELFELEDETT TÁBORNOK – CZETZ JÁNOS (1822–1904)

„Hiába, az idők változnak és úgy a családi és nemzeti viszonyok is: mi a magyar honvédség tagjai és Ön a nép képviselői élen szántottunk és vérünkkel készítők elő a földet és elvetettük a magot, mely 16 évi fájdalmas munkálkodás után megadta hazánkunknak – legalábbis a mennyiben egyhamar várni lehet – önkormányzását, alapját vetvén egy szebb ideális jövőnek; fiaink és unokáink aratják, a mit mi vetettünk. Hadd tegyenek ők is annyit és még többet s aztán benső meglepéssel tehetik fejüket a tiszta párnán örök álmra”. Ezekkel a felemelően szép és maradandó érvényű szavakkal köszöntötte Kossuth Lajost közelgő 90. születésnapja alkalmából a szabadságharc egy másik hontalan vándora.¹

A levél feladója az argentin hadsereg ezredese, a Buenos Aires-i Katonai Térképészeti Intézet alapító-igazgatója, Czetz János honvédtábornok volt. Csillaghegyen utca őrzi a nevét, mellszobra Buenos Airesben áll az általa alapított katonai iskola előtt, földi maradványait az egykori argentin diktátor, Juan Manuel Rosas mauzóleumában helyezték örök nyugalomra.

Neve hallatán mégis joggal merülhet fel a kérdés, hogy ki volt ez a Czetz János és mivel érdemelte ki, hogy két kontinens is osztozzon emlékéen? Hadtörténetírásunk sokáig adósa maradt Czetz (vagy ahogy helyenként ő maga is írja nevét Czeecz) János életútjának monografikus feldolgozásával.²

Méltatlanul elfelejtett érdemeket szerzett a magyar katonai szaknyelv elterjesztésében. Egyike volt azoknak a császári hadseregben gyors karriert befutott tisztnek, akik a haza hívására a szabadságharc és Kossuth oldalára álltak, s ott mindvégig hűségesen kitartottak. Részt vett az önálló magyar honvédsereg szervezésében, kiképzésében. Végigharcolta az erdélyi hadjáratokat, Bem oldalán, a vezérkari főnökségig jutva számos történelmi jelentőségű diadal részese lett szűkebb hazájában.

A szabadságharc erdélyi és az emigráció történetével foglalkozó történeti feldolgozások szinte kivétel nélkül hivatkoznak rá, legalább mint Bem hadjáratáról szóló legelső emlékirat és forráskiadvány szerzőjére. Munkájában – mint tábornoki főnöke – Bem vezéri tehetségének adózik elismeréssel és tisztelettel.³

¹ Nyílt levél Kossuth Lajos Magyarországra volt kormányzójához. Buenos Aires 1891. május 30. Arménia. Magyar–örmény havi szemle. Felelős szerkesztő: Szongott Kristóf, Szamosújvár 1904. 323–326. (a továbbiakban: Arménia).

² E tanulmány része PETRI Edit: Czetz János (1822–1904). MH Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ, Bp. 1991. c. monográfiának.

³ CZETZ, Johann: Bem's Feldzug in den Jahren 1848 und 1849. Hamburg, 1850. Magyarul Komáromi István fordításában: Pesti Hírlap 1867 (folytatásokban) és külön: Pest, 1868. Czetz feljegyzéseiből részletek: Arménia 1892. 1. sz. Levele, hogy német visszaemlékezéseit Strasser Mihály fordításában készül közreadni: 1848–1849. Történelmi Lapok 1898. 1. sz. Ehhez azonban csak a lap többévi szünetelése után kezdhetek hozzá:

Neve szinte valamennyi kortársa memoárjában és levelezésében előfordul. Az emigráció kezdetén, párizsi éveiben politikai realitásérzékeléve tűnt ki, emellett a kisebbségi létből is fakadó fejlett toleranciaérzékeléve igyekezett a folyvást fel-felújuló emberi és politikai ellentéteket elsimítani. Mindezek ellenére ő maga is gyakran a durva személyeskedésektől sem mentes politikai támadások keresztüztüzebe került.

Az itáliai magyar légió szervezésében játszott szerepét Ihász Dániel – Görgey-ellenes kirohanásában – intrikusnak ítélve „mint a kutyát” lelővéssel fenyegette. Neve Marx Károly előtt is ismertté vált, amikor is Szemere Bertalan levelében azok közé sorolta, akik a „franciáktól pénzelt” Kossuthnak eladta magát.⁴

Tevékenységeivel nem emelkedett ki a nálánál nagyobb hírnévre szert tett küzdőtársai közül, mégis olyan barátokat mondhatott magáénak, mint Klapka György, Teleki Sándor és Asbóth Sándor, valamint Mészáros Lázár.

Magánemberként vidám s olykor az elérzékenyültség melegszívű férfi volt. Maró öngúnnal és némi bohémsággal párosult kapcsolatteremtő képessége igazi társaságbeli emberré tette. Emellett mindvégig igazi, a vasfegyelmet megkövetelő és azt minden eszközzel betartató katona volt. Tanított matematikát, haditechnikát, írt és fordított a tankönyvek mellett történeti és statisztikai műveket is.

Huszonnolc éves korától az emigráció keserű kenyerét ette. Hosszú, kalandos életútja minden állomásán hazája, majd később a messzi Argentína nemzeti függetlensége érdekében tevékenykedett. Katonai mérnöki tudásával, kiemelkedő szervező-készségével maradandó alkotásokat hozott létre. Hamburgban a szabadságharc történetéről írott könyvét rendezte sajtó alá, Franciaországban az aktív politizálás mellett harcászati, fegyverszállítási terveket dolgoz ki a hazai felkeléshez. Klapkával együtt szervezi a magyar légiót. A füstbe ment tervek után alagutat épít a Nyugat-Alpokban.

Argentínában ő vetette meg a tisztképzés alapjait, keze alatt számos kiemelkedő katonaegyéniség nőtt fel. Részt vett a hatalmas ország védelmi rendszerének kiépítésében, megkezdte és megszervezte Argentína feltérképezését.

Hosszú élete utolsó évtizedeiben Czetz Jánosnak a hazatérés mindörökre csak egy kínzó vágy maradt, halálhíre is csak egy hónap múltán érkezett haza. Az argentin és ezek nyomán a hazai sajtó is igen melegen méltatta érdemeit: „Íme, ez az oka annak, hogy haza nem jött a hős tábornok, mert nemcsak érettem... ontotta véré, hanem az egész országért, a hazáért: azért országos, vagy legalább a kormánytól eredő felhívást várt... De felhívást nem kapott, azért nem is jött haza. Minden egyéb, amit felhoznak a lapok... csak költött ok.”⁵

Egyike volt a magyar szabadságharc azon harcosainak, akiknek hazaszereteté a nemzetiségi, kisebbségi lét táplálta. Azok közé tartozott, akik számára a hazafiság egyet jelentett a magyarsággal, mégis mindörökre kisebbségben maradt. Kitűnően beszélt németül, franciául, lengyelül és spanyolul, mégis számos társától eltérően szinte minden levelét magyarul írta. A sors keserű ironiája, hogy élete végén nemcsak szeme világtól, de azzal együtt anyanyelvétől is meg kellett válnia.

CZETZ János, Emlékirataim Történelmi Lapok 1902–1903. 1–6. sz. A visszaemlékezések spanyol nyelvű kézirat: Les Memorias Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban: OSZKK) Fol. Hisp. 2.

⁴ KOSÁRY Domokos: A Görgey-kérdés története. I–II. Bp. 1994. I. 345., 350.

⁵ Arménia 1904. 354.

Múltba néző, érzelemgazdag írásait nem tudván maga papírra vetni s magyarul tudót nem találván környezetében, spanyolul volt kénytelen emlékeit tollba mondani.

Élete utolsó éveiben szoros kapcsolatba került az örmény hagyományápoló szamosújvári folyóirattal, írásaiban különös gonddal szorgalmazta az örmény nyelv- és irodalom ápolását. A szerkesztőhöz intézett utolsó levelében erről így ír: „Kérem Önt, legyen tolmácsa szívemből eredő igaz érzelmeimnek az egész magyar és az igaz magyar érzésű örmény világban, különösen a nők, a kiváló írónők és a fejlődő fiatalság körében. Ragaszkodjanak teljes erővel a magyar hazához”.⁶

A gyermek- és tanulóévek (1822–1842)

Czetz János 1822. június 8-án örmény–székely családból született a Székelyföldön Gidófalván, ahol a folyó bal partján egy fennsíkszerű kiemelkedésen állt a régi, nemesi stílusú szülői ház. Egyik oldalán állott egy kis kaszárnya a tíz huszár részére, akiket édesapja parancsnokolt. A székely határörvidék katonai szervezetsége igen korán bámulattal töltötte el a fiút, aki később mint katonai szakíró, egy argentin tábornokkal együtt tanulmányt készített az Andok hegységben való megvalósítására. A székely határörparancsnok édesapja igen korán, már 1827-ben meghalt, az öt gyermekkel özvegyen maradt édesanyja – a családot patronáló Haller gróf segítségével az 1822-ben létrehozott kézdívasárhelyi Nemzeti Katonai Nevelőintézetbe íratta a hétéves Jánost.

Az alapfokú katonaiskola elvégzése után – édesapja példáját követve – továbbtanulási lehetőséget keres a katonai pályán, 1834 októberében megkezdte tanulmányait a Mária Terézia által 1769-ben alapított, immár Európa-hírű bécsújhelyi katonai akadémián. Az iskolában eltöltött időszakra élete alkonyán így emlékszik vissza: „őszintén el lehet mondani, hogy a szegény tisztek fiai ebben az intézetben, hol mindent ingyen kaptak, de azért úriasan töltötték életük legszebb éveit, míg 20 éves korukban – mint első vagy második állásban – a hadseregbe léptek”.⁷ A növendékek az akadémia hét évének befejeztével elnyerték a zászlósi rangot, legkiválóbbjaik közé tartozott mindvégig Czetz is – további egy év továbbképző tanfolyam elvégzése után pedig hadnagyi rangfokozattal léptek a császári és királyi sereg szolgálatába.

Czetz János személyében megtestesítette mindazt a nevelési célt, melyet az alapító Mária Terézia elképzelt. Kiváló képzettségű, lojális és elvhű tiszt, s minden előfeltétel meg volt ahhoz, hogy dicsőséges hős váljék belőle: „Mihelyt kiléptem 1842. október havában a bécsújhelyi akadémiából, felvettek a 62-ik („báró Wacquant-Geozelles”) gyalogezredbe, illetőleg ezen ezred harmadik zászlóaljába, mely akkor Brassóban tanúzott”.⁸

⁶ Czetz János 1902. dec. 23-i levele. Uo. 343.

⁷ Czetz tábornok életrajza. Az Arménia számára írta önmaga 1897-ben Buenos Airesben. I. rész. Arménia 1898. 161.

⁸ Uo. 193.

A császári és királyi hadseregben töltött évek (1842–1848)

A császári és királyi hadseregben a negyvenes években kibontakozóban volt egy részben nemzeti jellegű reformmozgalom, melynek céljai között szerepelt a korszerű, anyanyelvű katonai szakirodalom művelése. A magyar nyelv iránti érdeklődésüket nem csupán a hazafias érzület táplálta. A nyelvi nehézségek a hadsereg gyakorlati képzési és vezénylési feladatainak ellátását is akadályozták. Ezt felismerve Czetz János 1843-ban Brassóban hozzáfűzte a „Magyar Hadnyelvtan a császári királyi osztriai [sic!] hadsereg tisztjei számára” címmel Pesten 1844-ben megjelentetett munkájához. A kis könyvecskét – az akkoriban egy általános magyar nagyszótár kiadásán fáradozó Magyar Tudományos Akadémiának megküldi, mely a köszönetnyilvánításon túlmenően egyébre nem érdemesíti.

Czetz zsebszótára valójában nem tudományos igényű, de igencsak hasznos kis munka volt. Néhány oldalon keresztül a legszükségesebb nyelvtani, kiejtésbeli ismereteket adja német és magyar nyelven. A „Beszélgetések – szólásmódok” a katonai élet mindennapjaiban előforduló s a korabeli hadseregre rendkívül jellemző, életképszerű párbeszédke kétnyelvű változatát adja. Pl.: „Íme! Igyék kend egy pohár bort, de hagyjon fel az égett-borral. Az égett bor (pálinka) lassan emésztő méreg, mellyel az ember minden nedvét úgy rongálja, hogy végtére csontjaiban a velő is elszárad”.⁹

Külön fejezet foglalkozik a parancsok, szabályzatok magyartásával. Számos idézet közöl nagy hadvezérek – főként, ideálja Napóleon mondásaiból – ezzel mintákat adva ahhoz, hogy milyen szónoklatokat kell tartani roham vagy ellenséges támadás esetére. Igen jó hasznát vehették a kezdő tisztek a szolgálattal járó jelentésmintáknak. Czetz figyelme még arra is kiterjed, hogy parancslevél-mintákat, címzés és megszólítás-formulákat adjon, megkönnyítve ezzel a kapcsolattartást a magyar hatóságokkal. Közli a legszükségesebb szavak mellett valamennyi rendfokozat magyar megfelelőjét is.

„1844 karácsonyának előestéjén tagfelvételi ügyeket tárgyalt a Magyar Tudós Társaság, Széchenyi István személyes elnökletével. Három császári–királyi hivatásos tiszt felvételéről folyt a szó: Mészáros Lázár huszár alezredes, komonkai Korponay János gránátos főhadnagy és Czetz János gyalogsági hadnagy személyéről.¹⁰ Czetz János magyar nyelvű hadnyelvtanát méltányolták, de a fiatal hadnagy felvételét későbbre halasztották. Ezzel létrejött az a kis mag, mely köré egy év múlva, 1845-ben Széchenyi a Magyar Tudományos Akadémia Hadtudományi Alosztályát szervezte. Ez a Széchenyi szervezte akadémiai osztály lett az 1848 nyarán megalakuló magyar honvéd hadsereg csírája.¹¹

A most már az Akadémián, elméleti, katonai szakíróként is számon tartott Czetz Brassóban tovább folytatja aktív katonai szolgálatát, majd felrendelték a fővárosban állomásozó 2. zászlóaljhoz hadsegédnek. Itt a szerveződő polgárőrség kiképzésében vesz részt, taktikai alapfogalmakat és céllövészetet tanított a leendő polgárőröknek.

⁹ Magyar Hadnyelvtan a császári királyi osztriai [sic!] hadsereg tisztjei számára. Írta CZETZ J. cs. kir. 62. számú Turszky lovag, gyalog ezredesi hadnagy. Pesten, 1844. 12.

¹⁰ Magyar Tudományos Akadémia 1844. június 3-i kisgyűlésének jegyzőkönyve. Akadémiai Értesítő 1844. 94.

¹¹ NEMESKÜRTY István: „Kik érted haltak szent Világszabadság”. A negyvennyolcas honvéd hadsereg katonaforradalmairól. Bp. 1977. (a továbbiakban: NEMESKÜRTY 1977) I. – Mészáros Lázár akadémikusból, aki 1845-ben egy má is korszerűnek mondható hadtudományi értekezést írt székfoglalóul, Széchenyi javaslatára hadügyminiszter, Korponay Jánosból e hadügyminiszter segédtisztje, Czetz Jánosból a Hadügyminisztérium Vezérkari Osztályának tagja lett.

1846-ban ismét visszahelyezik Erdélybe, majd még abban az évben a bécsi Katonai Térképészeti Intézetbe nyert beosztást, ahol a vezérkar által kijelölt objektumokról készített térképázásokat. Dolgozott az osztrák birodalom nagy térképén, megszerezte a kataszteri felmérésekhez és csillagászati számításokhoz szükséges ismereteket is.

A forradalom és szabadságharc hadseregében (1848–1849)

A minisztertanács 1848. május 15-én elhatározta egy tízezer önkéntesből álló önálló reguláris magyar hadsereg felállítását. Az 1848 tavaszán bekövetkezett változások kezdetben legális keretek között születtek. Az országban állomásozó császári és királyi csapatokat és ezek tisztjeit az uralkodó személyes parancsával az első felelős hadügyminisztérium felügyelete alá rendelte. Az osztrák hadsereg tisztjei egészen 1848 októberéig ilyen legfelsőbb akarral léphettek át az alakuló magyar hadseregbe. Az egzisztenciális előnyt és gyorsabb előmenetelt ígérő lehetőséget több száz aktív tiszt örömmel ragadta meg, emellett ekkor még nem kellett uralkodójának tett esküje és a nemzet között választania. Különösen csábító volt ez a lehetőség az olyan nem nemesi származású, vagyontalan tisztek számára, mint amilyen a törekvő Czetz János volt.

Mészáros Lázár 1848. május második felében kezdett hozzá – ha korlátozott hatalommal is – az önálló hadügyminisztérium megszervezéséhez. A létszámelhelyezési, felfegyverzési és kiképzési teendők már önmagukban is komoly nehézségekkel jártak. Nagy katonai szakértelmet igénylő új feladatként jelentkezett az a lényegi változás is, hogy az új zászlóaljknál a ruhán, a zászlókon és a jelvényeken kívül a vezényleti nyelv is szeptembertől a magyar lett.

Erre az utóbbi feladatra nehezen találtak volna a Pestre vezényelt Czetz Jánosnál alkalmasabb személyt; itt mutatkozott meg igazán az általa összeállított magyar katonai szótár hasznossága.

A Bácskában és a Temesközben 1848 nyarán polgárháború dúlt a magyarok és az ötszörös túlerőben lévő szerbek között. A kormány Mészáros Lázár hadügyminisztert küldte a Délvidékre, aki körútjára hadsegédét Czetz Jánost is magával vitte. Feladatuk a nemzetőrség megerősítése és a szerbekkel összejátszó parancsnokok leváltása volt.

Pestre való visszatérése után részt vett a főváros védelmének megszervezésében és egy forradalmian új és korszerű hadsereg kiállításában. Mészáros Lázár e cél eléréséhez elengedhetetlennek tartotta egy korszerű magyar katonai felsőoktatási rendszer kiépítését, ebben olyan kitűnően képzett segítőitársai akadtak, mint Korponay János, Kiss Károly és Czetz János. A szerveződő új magyar hadseregnek mulhatatlanul szüksége volt utászok (hidász) és árkászok kiképzésére. A pesti egyetemen megindult egy egyhónapos katonai szakismereti tanfolyam, melynek során előadások folytak gyalogsági- és tüzérségi ismeretekből, erődítéstanból, térképismeretből. Az árkászat és hidászat körébe tartozó előadások megtartására Czetz János honvédkari századost kérték fel.¹²

¹² BARCY Zoltán–SOMOGYI Győző: A szabadságharc hadserege. Bp. 1986. 160. (a továbbiakban: BARCY–SOMOGYI) Argentínai emigrációja idején az ekkor kidolgozott terveknek megfelelően szervezte meg Buenos Airesben a katonai akadémiát is.

1848. szeptember elejétől október derekáig Erdélyben másfél hónapi forrongás előzte meg az ellenforradalom nyílt katonai fellépését. A tavaszgyí–nyáreleji helyzethez hasonló alakult ki szeptemberre, ekkorra már az addig nyugodt parasztság is a kormány ellen fordult. Ekkorra egyre fenyegetőbb és áttekinthetlenebb lett a helyzet, mind a románok, mind pedig a székelyek el voltak szánva a fegyveres megütözésre. Ebben az országrészben nem volt központi honvéd katonai irányítás, ezzel szemben egy erős és jól szervezett császári hadsereg állt állig felfegyverkezve, a részvárt beavatkozásra készen. A császári és királyi hadsereg erdélyi főparancsnoka, az egyébként selmecbányai születésű magyar nemes, Puchner Antal eleinte engedelmességet mutatott a magyar hadügyminiszternek, akinek alá volt rendelve. Azonban 1848. szeptemberétől – látva, hogy az udvarral kenyértörésre kerül sor – a magyar forradalom ellen fordul. Korábbi utasításának megfelelően, október 18-án, a császár nevében kiáltványt ad ki, melyben közli: „Ez ország kormányát kezembe venni elhatároztam”.

A Székelyföld el volt szigetelve, a frissen alakult magyar honvéds csapatok a császári sorkatonasággal és a népfelkelő román és más nemzetiségű parasztseregekkel szemben nem voltak komoly ellenállásra képesek. Ebben annak is nagy szerepe volt, hogy a honvédelem szervezése ebben az országrészben túl későn, 1848 nyár végén indult meg. A késedelemmel járó nehézségeket hatványozta, hogy az erdélyi császári és királyi főhadparancsnokság tudatosan akadályozta a toborzást és a kormány sem juttatta el időben a szükséges és kért felszereléseket.

A felélendő ellenforradalmi törekvések elhárítására a kormány a honvédsereg számára elrendelte a hadkötelesek összeírását. A helyzetet súlyosbította, hogy ettől teljesen függetlenül már az év eleje óta folyt az erdélyi seregek kiegészítése is, amit a parasztság amúgy is óriási tehernek tekintett. A növekvő elégedetlenséget mesterségesen is szítva – a sorozóbiztosokat már be sem engedték a falvakba. Azután a magyar hatóságok már hiába állították le az összeírást, az elégedetlenség irányítását már kezébe tartotta az ellenforradalom.

1848. októberére a tervezett négy honvédszászlóaljból még csak kettő: a kolozsvári és a marosvásárhelyi alakult meg. Az új honvédség felszerelése, ruházata sem felelt meg sem az időjárási viszonyoknak, sem pedig a reguláris hadseregben megszokottakénak. A kezdeti nehézségek a haditechnika gyors fellendítésére ösztönözték a kormányt. A fegyver és különösen, a Gábor Áron nevéhez fűződő ágyúgyártás Erdélyhez kötődött.

A mindkét területen oly fontos helyismerettel és kimagasló szervezőkészséggel rendelkező Czetz János 1848. október végétől kapcsolódott be az irányításba. Visszaemlékezésében így ír erről: „Október hónap egyik napján Kossuth magához kéretett a minisztériumból – ez volt az első eset, hogy Kossuthal beszéltem – s közölte velem abbeli szándékát, hogy báró Vayt mint főkormánybiztos Erdélybe küldi, Bemet pedig megbízza az erdélyi sereg főparancsnokságával. Engem Bemhez osztott be, mint vezérkari főnököt s egyúttal tudatta velem őrnaggyá történt kineveztetésemet... Kossuth lelkemre kötötte, hogy azonnal utazzam el, sőt még az a külön megbízást is adta, hogy Bem megérkezéig az erdélyi hadat szervezzem s a főparancsnokságot ideiglenesen átvegyem”.¹³

¹³ CZETZ János: Emlékirataim. Történelmi Lapok 1903. január 75. Őrnagyi kinevezését 1848. október 30-án hagyták jóvá, de rangfokozata 16-ától szólt. BONA Gábor: Tábormokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848/1849. Bp. 1983. 128. (a továbbiakban: BONA 1983)

November elején megérkezik Kolozsvárra, majd a székely haderőt szétsziláló marosvásárhelyi vereséget (1848. november 5.) követő napon már részt vesz Baldacci tábornok haditanácsán, ahol kidolgozzák a császári hadsereg ellen felveendő küzdelem terveit. A parancsnok azonban nem akart az osztrákokkal harcba keveredni, ezért megbeszélte haditervet megmártva – november 13–15-én Szamosújvárt ellenállás nélkül feladta. A szemtanúk kiemelik, hogy csak a Czetz vezénylete alatt álló utóvéd csapat tanúsított némi ellenállást, akinek két jól irányzott ágyúlövésével sikerült a visszavonulást fedeznie: „... ez volt egyedüli működése a jó hatfontos ágyúknak”.¹⁴

A Szamosújvárról megfutamodott sereg visszavonult Szamosfalváig, ahová, Baldacci a Kolozsvárról levő összes fegyveres erőt kirendelte, szemlét tartott, majd mindenki által várt ütközet helyett ismét csak visszavonulást rendelt el. Csak Kolozsvár előtt próbálták ellenállni a császári túlerőnek, amely miatt harc nélkül kellett kiutazniuk a várost, melynek lakossága meg volt győződve, hogy elárulták. A feldühözt tömeg Baldaccit és Vay Miklós kormánybiztos elfogta és csak Czetz és néhány szövetségese tudta őket a népharagtól megmenteni.¹⁵

Kolozsvár feladása után Erdély – a Háromszék kivételével – osztrák katonai igazgatás alá került, a magyar sereg a még ellenálló Háromszékbe, Csucsára és a Fekete tó környékére vonult vissza. Baldaccit november végén Kolozsvár indokolatlan feladásáért Pesten Hadbíróóság elé állítják, ekkor vezérkari főnöke Czetz János veszi át a vezényletet, erkölcsi erejüket vesztett csapatok parancsnokságát. Az Országos Honvédelmi Bizottmány november 23-i rendeletével bízza meg vezérkari főnökét, az akkor mindössze 26 éves Czetz őrnagyot, Bem megérkezéig az erdélyi magyar csapatok ideiglenes parancsnokságával. „Czetz őrnagyként lett a vezér, pedig voltak mágánások is, de Pesten se volt senki, aki vállalta volna e csenevész sereg vezényletét. Nem volt tehát más tenni, mint Czetz őrnagyot kinevezni”.¹⁶

1848. november végére egész Erdélyből csak a Czetz által tartott és jól védhető Csucsai-szoros maradt két-három helységgel a magyarok kezén, ezért a kormány december elején Bécs hős védőjét, a lengyel származású Bem József honvédtábornokot nevezi ki a felső-erdélyi magyar hadtest főparancsnokává. Bem december 8-án megérkezik Szilágysomlyóra s átveszi a vezérkari főnöki beosztásában megerősített Czetz-től a parancsnokságot. Eddigre már megtörtént a sereg átszervezése és a felszerelés kiegészítése – az új fővezér hadra fogható csapatokat talált – így megnyílt a lehetőség Erdély visszaszerzésére.

Az 1848/49 fordulóján végbement dicsőséges erdélyi hadjárat nagy csatáit szinte teljes egészében Bem hadvezéri zsenialitásaként emlegeti a történetírás. A legendás hírű Bem apó „Osztrolenka fényes csillaga” elhomályosítani látszik vezérkari főnöke Czetz János hadvezéri nagyságát, csak akinek az egyes csatákban véghezvitt egyéni hőstetteit jegyzi fel a krónika.

Bem az egyszemélyes vezetés híve volt. A források többsége szerint sosem tartott haditanácsot, csak nagyon válságos helyzetekben kérte ki még a nálánál sokkal jobb

¹⁴ L. még: MAKRAY László: Bauer őrnagy, Bem tábornok főhadsegédének hagyományai 1848 és 1849-ből. Pest, 1870. 41. passim.

¹⁵ HORVÁTH Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. I–III. Pest, 1871–72. II. 146. (a továbbiakban: HORVÁTH 1871–1872)

¹⁶ CZETZ János: Bem erdélyi hadjárata 1848/49-ben. Pest, 1868. 9. (a továbbiakban: CZETZ 1868)

helyismerettel rendelkező főtisztjei véleményét is: „...senkit sem avatott be terveibe, még a hozzá legközelebb álló Czetzet sem kivéve, ennél fogva valóságos vezérkari főnököt sose vett maga mellé, Czetz is csak félig-meddig volt annak mondható”.¹⁷ Bem csakúgy, mint vezérkari főnöke, a napóleoni iskola híve volt, elve, hogy: „Az ellenséget lábbal kell megverni”.

Az évszázad hadművészetét tárgyaló, egyszersmind a svájci katonai főiskola tanácsoként használt szakkönyvekben a napóleoni háborúk csatái után a legtöbb mintapéldát a magyar szabadságharc csatáiból állítja. Bem és Czetz erdélyi hadjárata „a központilag tervezett visszavonulások” példái között szerepel. Részletesen elemzi a gyors mozgású fűrge honvédszázalókat és dandárok működését Bem és Czetz valamennyi erdélyi csatájáról áttekintést ad, nem kevesebbet állapítva meg, minthogy „1848-ban új korszak kezdődik az európai hadtörténetben”.¹⁸ Bem erdélyi serege – s ebben nagy része volt Czetznek, mint szárnyparancsnoknak – jól szervezett és felszerelt, fegyvelmezett s emellett jó hangulatú csapatokból állott, mire 1848. december közepén megindult az osztrákok támadása Nagyvárad irányába. A magyarok már december 17-én Csucsánál megállították az offenzívát, sőt csakhamar ellentámadásba mentek át. Bem december 20-án indul támadásra s a karácsonyt már a felszabadított Kolozsvárt töltötte a sereg.

A győzelem rendkívüli jelentőségű volt a magyar szabadságharc történetében, hiszen Jellasics szeptemberi megfutamítása óta ez volt az első magyar győzelem a harctereken. Kolozsvár visszavételével sikerült az erdélyi osztrák sereget kettévágni, s ebben jelentős szerepe volt a néhány nappal korábban megsebesült Czetz Jánosnak, aki ennek ellenére maga vezette seregével bekerítette a várost. Ezt követően egy Bemtől különvált hadoszlopot vezetett Tordára. Január 6-án érkezett a városba, ahol azonnal részletes védelmi tervet dolgozott ki a támadás elhárítására. Eközben több ezer lándzsával felfegyverzett román és szász népfelkelő tartott a közeli Nagyenyed felé, melynek lakossága érezvén a veszélyt – küldöttséget menesztett Czetzhez és védelmet kértek a városnak. Az alezredes kényszerhelyzetben volt, hiszen csekély haderejével Tordát kellett tartania, a város elhagyásával a fontos stratégiai pont Kolozsvár megtartását veszélyeztette volna. A román alprefektus meg is nyugtatta a segítségért folyamodókat, hogy a városnak semmi bántódása nem lesz. Még ugyanazon a napon ő maga rohanta le és gyújtotta fel a várost. A –15–20 °C hidegben az utcára tóduló, majd a templomokban menedéket keresőket leöldösték, akiknek sikerült életben maradniuk, azok a Torda környéki erdőkbe menekültek.¹⁹

Január első napjaiban kivetkék az ellenséget Észak Erdélyből, ami a Tiszántúl keleti határainak stratégiai biztosítása mellett az erdélyi osztrák hadtest fő hadműveleti központjának, Nagyszebennek a megtámadását lehetővé tette. Bem a haditervnek megfelelően január 16-án este parancsot küldött a Tordán állomásozó Czetznek, hogy erőltetett menetben vonuljon a Nagyszebentől „két órányira” fekvő Vízaknára, ahol az ostromra készülő főszereg állomásozott. A parancs teljesítése azonban – tekintetbe

véve az időjárási és terepviszonyokat – emberfeletti erőfeszítéseket igényelt, és mint ilyen, az egyik legvitatottabb mozzanat lett Czetz szerepének megítélésében. „Ez is egyike volt azon utaknak, minőket a hadi történet nem igen sokat tud felmutatni. Képzelsen csak az olvasó egy mindenünnen hegyektől környezett tájat, melyen sehol sincs az útnak még csak nyoma sem, a hegyeket öles hó borítja a hegyoldalak meredékek és süppedékesek, úgy hogy a lovak nem húzhatják az ágyúkat és a löszeres kocsikat, ehhez járulva még azt is, hogy a helységek 3–4 órányira fekszenek egymástól, s ezek lakosai is ellenséges érzelműek, barmaikkal és minden jószágukkal az erdőbe futottak, úgy hogy sem élelmiszert, sem igavonó marhát nem találtak az ágyúk és kocsik szállítására, ehhez még –20–24 foknyi hideg, elrongyolt ruhájú legénység, szakadatlanul nyugtalanítva az oláh fölkelőktől, folyton utazva éjjel, nappal, minden pihenés nélkül, ha mindezt meggondolja az ember, bámulnia kell egy ily vállalat vakmerősége és a csapatok kitartása fölött”.²⁰

Czetz Vízakna felé nyomulása közben harcba keveredett a Balázsfalvát megszállva tartó román felkelő csapatokkal, így emiatt nem tudott időre Vízaknára érkezni – Bem pedig – bízva vezérkari főnöke felmentő seregében, megérkezésük előtt megindította a támadást az osztrákok főerősége Nagyszeben ellen. Ez volt az első csata, amelyben Bemnek nem sikerült Puchert legyőznie, okát a kortársak, de főleg a vereség résztvevői Czetz késői megérkezésében keresik. Abban ugyan mindenki egyetértett, hogy az ostrom a lehető legszerencsétlenebb időjárási viszonyok közepette kezdődött: Nagyszeben a kora reggeli órán átláthatatlan köd takarta. A sáncárkokban rejtőzködő császáriaknak a nagy ködben kitűnő célpontot szolgáltatott a támadók. Már a legelső bomba- és kartácsűz hatalmas pusztítást okozott, Bem legjobb katonái lettek itt halálukat. Itt kapott fejlövést a középhad vezére Mikes Kelemen és Bem hadsegéde is elesett – melynek láttán seregük azonnal futásnak eredt. „Január 21-dike:.. Életem egyik legkeservesebb napja. Legjobb pajtásom mellettem esett el, a honvéd szaladt, hitem megingott, kételkedni kezdtem vezéremben... Czetz elkésett. Szeben kirepült a markunkból, legjobb csata lovam kilöve alólam, féltem, gyávának éreztem magam, megvettem önmagamat...” – írja a jó barát katona- és sorstárs Teleki Sándor visszaemlékezésében.²¹ Ezekből a sorokból érthető, miért hibáztatják a Vízaknáról csak 11 órára – a köd felszálltakor megérkező Czetzet a vereséért. Bem haditervében Czetznek kulcsszerepet szánt: a támadás jobbszárnyán kellett volna a császáriak állásait megkerülnie. A jobbszárny hiánya már a támadás megkezdésekor előre vetítette a kudarc árnyékát.

A helyzetet súlyosbította, hogy Bem és Czetz együttvéve is csak 3200 gyalogost, 6 század lovas, 28 ágyút állíthatott szembe az orosz segítséggel érkező Puchner 7000 gyalogjával, 1200 lovasával, 4000 népfelkelővel és 30 táborig és számos várágújával. Mire Czetz megérkezett Bem középhada megfutott, 5 ágyúját elvesztette és löszerei is elfogyott, így már csak annyit tehetett, hogy az előretörő osztrákokat visszaszorítva fedezte a honvédsereg visszavonulását.

Bem Szelindekre, majd Dévára vonult vissza, hogy kivárja a Székelyföldről érkező segítséget és a kormánytól mindaddig hiába kért löszertünpótlást. Puchner azon-

¹⁷ GYALÓKAY Jenő: Az első orosz megszállás és Erdély felszabadítása 1849. január 31–március 28. Bp. 1931. I.

¹⁸ RÜSTOW, Friedrich Wilhelm: Die Feldherrnkunst des neunzehnten Jahrhunderts. Zürich, 1857. és Uő: Die Lehre vom kleinen Kriege. Zürich, 1864. Idézi: NEMESKÚRTY 1977. 322–323.

¹⁹ HORVÁTH 1871–1872. II. 346. A kortársak közül számosan vádolták ezért később Vő. A magyar nemzet története. Szerk.: Szilágyi Sándor. Bp. 1898. X. 223–224. (a továbbiakban: SZILÁGYI 1898)

²⁰ CZETZ 1868. 66–67.

²¹ TELEKI Sándor: Emlékeim. I–II. Bp. 1879–1880. II. 257.

ban bekerítette, és csak a Czetz vezette balszárnyak sikerült a sereg Vízaknára való visszahúzódnását biztosítani.

Vízaknáról már előbb Bem előre küldte a sebesülteket a közeli Szászsebesre, ahol a város lakosai látszólag szívesen befogadták őket. Amikor másnap a hajnali órákban a sereg beérkezett a városba valamennyiüket felkoncolva találta. A szászsebesiek még az éjjel behívták a közeli Gyulafehérvár császári őrségét, s azok vitték véghez a megáthetetlen katonák leoldódását.

A foglyok lemészárlása miatt feldühödött honvédek hatalmas rohammal bevették a várost, a szászok elmenekültek. A bosszúvágytól hajszolt katonák megkezdték a város felégetését és a boltok kifosztását. Időközben a környező erdőkből az aranyosszéki székely huszárak egyenruhájába öltöztetett lándzsás oláhok bekerítették a sereget, csak nagy nehézségek árán sikerült a rendet helyreállítani és az elősereg után haladva Szászváros alá visszavonulni.²² A hátráló csapatok előtt Czetz előőrse végezte a feldehárítást, majd az általa vezetett rohammal sikerült bevenniük a várost. A legendák azonban ebben az esetben is Bem vakmerő hősiessége körül szövődtek.

Időközben az ellenség megkezdte a megfogyott honvédsereg bekerítését, ezért Czetz azonnal kiűrtette a várost és a 12 km-re fekvő piski hídfőnél foglalt állást. Ez az összecsapás az erdélyi hadjárat legelkeseredettebb és egyik legdicsőbb csatájaként vonult be a hadtörténelembe. Bár a döntő fordulat Czetz katonái és emberi képességein múlt (s ezt ebben az esetben valamennyi kortársa méltányolta) mégis Bem vakmerősége körül szövődtek ismét az újabb legendák. A váltakozó szerencséivel folyó küzdelmet az döntötte el, hogy sikerül-e a rengeteg emberáldozatot követelő öldöklés közepette a katonákat kitartásra bírni. A már-már megfutamodásra kész honvédek útját a rendkívüli erélyt mutató Czetz a legkitűnőbb huszárait a hídon felsorakoztatva egy élő kordonnal zárta el, melyen csak halálbüntetés terhe mellett lehetett áttörni. A kitartásnak meg lett az eredménye, Czetz időközben átadta a parancsnokságot Kemény Farkasnak és erősítésért Bemhez Dévára ment. „Az osztrákok 8-ikán már megtámadták Keményt, ki Bemtől várt segítséget. Az erősítést Czecz vezényelte a hídrahoz, míg 9-ikén maga Bem is oda ért serege zömével. Az osztrákok hadereje itt mintegy 5000 emberrel és 20 ágyúval volt nagyobb a mieinknél, nem is számítva a velük tartó szász és oláh felkelőket. Először az osztrákok kezdték el az ágyútűzelést és az országútról egy óráig ágyúztak a híd védőire. Most a gyalogság vonult előre, hogy a hidat szuronnal foglalja el. A támadás visszaveretett. Ekkor érkeztek a további csapatok Déváról de két üteg ágyú a hidat jobbról-balról keresztűzbe fogta a rajta lévő osztrákokkal, mire a patakon átment a magyar gyalogság és lovasság. Hirtelen azonban a bihari lovas nemzetőrök zavarba hozta egy pár osztrák ágyúlövés és rohanva futottak vissza a hídra magukkal ragadva a gyalogságot is. Ez oly zavart idézett elő, hogy Bem egész hadteste veszélyben forgott és közel volt a feloszláshoz.

Ekkor állott elő Czecz és a szó szoros értelmében rávetette magát két zászlóaljjal és néhány üteggel – az osztrákokra. Czecz maga is ott villogtatta kardját az irtózatos

²² A Czetz-cel személyes ellentétben álló Csutak Kálmán őrnagy későbbi állítása szerint Czetz előőrse gyávan megfutott, s otthagytott ágyúit úgy kellett az ő csapatának visszafoglalnia. CSUTAK Kálmán: Adatok az 1848/49. évi, különösen Erdély havasai ellen vezetett hadjáratához. Pest, 1868. 18. (a továbbiakban: CSUTAK 1868).

szemben és oly zavarba hozta a túlnyomó osztrák sereget, hogy az vad futásban kegyetlen menekedést Szászváros felé.

A honvédek újjongva kiáltották Bem nevét. Az öreg hős azonban lovag-ostorával a sereg felé mutatott, ki ádáz pusztítással üzte maga előtt az osztrákokat...²³

Bem a piski csatában tanúsított hősiességéért 1849. február 12-i napiparancsában a János ezredessé lépteti elő, majd Bukovinába vonulva rábízta a Medgyes körüli harcok vezető és az orosz támadásra készülő serege parancsnokságát.

Az erdélyi hadjárat másik legnagyobb és legfontosabb csatája Nagyszében 1849. május 11-i visszavétele volt. Mire Bem visszajön Bukovinából a medgyesi táborban szervezett honvédsereg és harcra kiképzett háromszéki székely népfelkelősereg megütözték az osztrák főerőkkel. Bem a szabadságharc legnagyobb hősiességét hajtotta végre, amikor észrevette, hogy be akarják keríteni. Üldözőit faképnél hagyva március 11-én rohammal bevette Nagyszébet és kiverte onnan az osztrák–orosz egyesült seregeket.²⁴ Ezután Czetz seregével az oroszok által megszállt Brassó visszabadítására indul, melynek március 20-i bevétele után tovább üldözi a tömösi táborban keresztül hanyatt-homlok menekülő ellenséget. Czetz hadi sikerei csúcspontjára amikor Bem a főszereggel a Bánságba vonult, őt bizta meg az Erdélyben maradt seregek főparancsnokságával. Erről szóló napiparancsa szerint: „Hadi működés folytatandó elkelletik egy időre Erdélyt hagynom a Czecz ezredes urat, kit generálissal hivatalra felajánlottam, ebbeli megerősítése még meg nem érkezett, de meg fog jönni – bízom meg az erdélyi hadfőparancsnoksággal. Meghagyom tehát minden katonai parancsnokságnak, jelentéseiket ezután Czecz ezredes úrhoz Szébenben tenni, nehogy a rendeleteket is tőle fogják venni. Karánsebes, 1849. április 18.”²⁵ „Czecz

Erdélyben a hazának hasznos szolgálatokat tett, melyért vitathatatlanul ezredesi rangra emelkedett. Megérdemelte a tábornokságot, melyre Bem őt a kormány és a főügyér dacára, s ép azért, mivel ellenzették, felemelte, erre ugyan hatalma nem volt.²⁶ Czetz egyenlőre csak ideiglenesen vehette át Bemtől a fővezérséget. Amikor Kossuth 1849. május közepén Erdélyből a Dunántúlra akarta átvezényelni Bemet, megakadályozta Czetz végleges főparancsnoki kinevezése. Ezt azonban – éppen a Kossuthtal szembeálló hatalmi harc miatt – Görgey megakadályozta. (Időközben maga Bem is elmentette kerülvén Görgeyvel, mégis visszatér Erdélybe.)

Ekkorra már Czetz újabb magas kitüntetés birtokosa: május 8-án megkapja a honvédsereg új érdemrendjét: a Katonai Érdemrend 2. fokozatát. Ezt az ezüst babérokörű övezte arany kettős keresztet, melyet vízszintes vörös szalagon viseltek, olyan

²³ TÓROS Tivadar: Czetz tábornok. (Arcképpel) Arménia 1898. 164–165. A történetet hasonlóan írja le SZILÁGYI 1898. X. 236–237.

²⁴ Erdély története három kötetben. Főszerk.: Köpeczi Béla. Bp. 1987. III. kötet. 1830-tól napjainkig. Szerk.: Szász Zoltán. 2. kiadás. 1410–1411.

²⁵ NAGY Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848/49. Kolozsvár, 1895. A kötet melléklete Szabó Sámuel 1848/49-es tüzérfőhadnagy tanár által sajtó alá rendezve Bem és Czetz 1849. február–július 4. között kiadott napiparancsai, felterjesztések, kinevezések. Melléklet XV. sz. L. még: Magyar Országos Levéltár (MOL) 1848/49 Országos Honvédelmi Bizottmány iratai 1848/3039.

²⁶ MÉSZÁROS Lázár: Eszmék és jellemrajzok az 1848/49. forradalom eseményeiről és szereplőiről. Közreadja: Szokoly Viktor. Pest, 1871. 94.

haditettek elismerésére alapították, „...melyeknél a vitézség és kitartás haditudó mánnal párosult, s amelyek a hadi munkálatokra szerencsés befolyással bírtak”.²⁷

Czetz János számára azonban csakhamar véget ért a katonai pálya. Az amúgy is állandó üzleti bántalmakkal küszködő tábornokot súlyos lovasbaleset éri, ami miatt Bem felmenteni kényszerül a szolgálat alól és gyógykezelésre küldi. Sérülései igen súlyosnak bizonyultak, csipőcsontja több helyen is el volt törve, s csak két mankó segítségével tudott járni. Lábadozó betegként 1849. június 22-én a kovásznai fürdőhelyen érte a hír: Ligersz tábornok orosz seregei betörték a Tömösi-szoroson. Az orosz támadás hírére hűségese segédtisztjével Simonyi Simonnal útnak indulnak Marosvásárhelyen keresztül Zsibó felé, hogy ott csatlakozzanak csapatestükhöz. A világségi fegyverletétel után áruhában kocsin Magyarország felé veszik útjukat, hogy csatlakozzanak az ugyancsak erdélyi származású jó barát, Klapka György seregéhez. „...engem folyton az a gondolat foglalkoztatott,” – emlékszik vissza ezekre a napokra – „...hogy csatlakoznom kellene a vár védőihöz. Olyan lelkesedés fűtött bennünket, hogy sokkal szívesebben haltunk volna meg Komárom falainál, mintsem, hogy megadjuk magunkat az orosz megszállóknak vagy a gyűlölt osztrákoknak”. A vár október 3–4-ei átadásáról ezeket veti papírra: „ez volt függetlenségi harcunk utolsó lehellete”.²⁸

Menekülés a hazából – a száműzetés első évei (1849–1853)

Hosszú bolyongás után kalandregénybe illő módon jut ki az országból: lakájnak maszkírozva viszi magával egy üzletasszony Bécsbe. Egy hamburgi üzleti kapcsolatokkal is rendelkező kereskedő jóvoltából, zsebében szabályos útlevéllel feljut egy Hamburgba induló vonatra, s ezzel mindörökre maga mögött hagyja hazáját.

„Végre szabad tüdővel lélegezhettem szabad városban. Bécsi barátaimtól nem csupán útlevelet kaptam, hanem a Campo könyvkiadó és könyvkereskedő címét is. ... elvittem neki Bem erdélyi hadjárataról készített feljegyzéseimet és ő lelkesen vállalta, hogy kiadja őket”.²⁹ 1850 júniusában már napvilágot látott „Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849” című könyve, melyben töretlen forradalmi hitvallásáról tesz tanúbizonyságot.

Bem erdélyi hadjárata ez volt az első feldolgozása – s mint ilyen, a felfokozott érdeklődés mellett hatalmas viharokat is kavart. A könyv eljutott az aradi várban raboskodó egykori katonatársakhoz is, akik az apróbb s nagyobb ténybeli tévedésektől egészen a tudatos hamisításig menő vádakkal illették a szerzőt – még hosszú évtizedek múltán is. Az események még rendkívül közeli voltak a történetekben raboskodók érthető indulattal viseltettek azok iránt, akiknek sikerült a megtorlást elkerülniük – s közéjük tartozott Czetz János is.

A személyeskedő indulatok arra a valós tényre alapoztak – s ez évtizedek múlva is a fő vádpont volt – hogy a volt vezérkari főnöknek nem álltak rendelkezésére a hadjárat dokumentumai, így emlékezetből és más emigránsok visszaemlékezéseire alapoz-

²⁷ Uo. II. 4. 194. és BARCY-SOMOGYI 22.

²⁸ CZETZ memoárja: Les Memoires OSZKK. Fol. Hisp. 2. 69.

²⁹ Uo. 75–76.

származású feldolgozta fel a történeteket.³⁰ Az észrevételekben van igazság, de az is vitathatatlan, hogy a friss emlékezetten kívül más senkinek nem állt rendelkezésére, hiszen az erdélyi orosz irattárát a fegyverletételkor az oroszok lefoglalták.³¹ Így hosszú ideig Czetz emlékeztető volt az egyetlen feldolgozás a témáról, melyet többen átvettek a későbbiek között.

Így például, amikor Klapka György – több komáromi menekülttel együtt Hamburgba érkezik és elkezd írni memoárjait – kézenfekvő megoldásként – az erdélyi irattárakról szóló fejezetet Czetz művéből veszi át. Klapka már 1850-ben tervezi a magyar szabadságharcról szóló összefoglaló, többszerzős mű megírását, így kézenfekvő volt, hogy az erdélyi hadjárat és az aradi ostrom történetének leírását barátjára, Czetz Jánosra bízta. A közös kétkötetes mű, Klapka szabadságharcos visszaemlékezéseinek második változata 1851-ben jelent meg Lipcsében, német nyelven.³² 1850 elején a háborúval fenyegető osztrák nyomásra a hamburgiak kénytelenek voltak a menekülteket távozásra bírni. A fenyegető kitoloncolás miatt többekkel együtt Czetz ismét felé veszi útját. A franciául, németül, lengyelül kitűnően beszélő katonatiszt itt is gyorsan feltalálja magát. Csakhamar sikerül kapcsolatba kerülnie a francia emigráns vezetőjével, Teleki Lászlóval, aki bevezeti a legelőkelőbb párizsi társaságba. A megnyerő külsejű és modorú fiatal, nőtlen tiszt hamarosan az irodalmi szalonok kedvese lett.

Bár Czetz származásánál és anyagi helyzeténél fogva nem tartozott a legelőkelőbbek közé, a honvédseregben elért tábornoki rangja minden bizonnyal „szalonképessé” tette ezek számára is. Az egymásra nem túl sok jó szót pazarló sorstársak közül szinte barátsággal igazán csak Klapka György viseltetett iránta. A többiek közül számosan a „középszerű” katonát látták benne, aki valójában nem tartozott egyik társaságba sem. Kossuth fellépései, a személyéhez és politikájához fűződő viszony egyre inkább megosztotta az amúgy is többféle ellentéttel szabdalt emigrációt. A párizsi emigráció összetartásáért és a Kossuth egyszemélyi vezetői ambíciói ellen folytatott küzdelem felőrölte az amúgy is beteges Teleki László erejét és 1851 májusában elhagyja Párizst. A felbomló félben lévő központi emigráns szervezet ügyeit új, háttagú elnökség: Kuvokics Sebő, Szemere Bertalan mellett Czetz János viszi tovább. Az élesen Kossuth-ellenes Szemerével szemben a mérsékeltebb számára támaszkodó Czetz János világosan felismerte: az események előrevetítik Kossuth közeljövőbeni nyugatra érkezését s ezáltal felvetődik az emigrációs elvárások újragondolása. Ennek érdekében tesz válasza sem méltott lépéseket Szemere alelnöknél szorgalmazva a helyzetet tisztázó elnökségi ülés összehívását. Amint erre visszaemlékezik: „...már meguntam, hogy örökké hallom, hogy kellene valamit csinálni ... összehittam az emigrációt ... Hadd engedjen minden ember szabad árt beszédjének és

³⁰ KEMÉNY Gábor: Nagyenyed és vidékének veszedelme 1848–49-ben. Történeti vázlat. Pest, 1863. 33. és SZENTGYÖRGYI József megjegyzései Czetz 1850-ben kiadott munkájára 1848/49. Történelmi Lapok. 1895. jún. 15. 94. júl. 1. 2–10.

³¹ Csutak Kálmán örnagy 1849 decemberében nyílt levelet intéz az aradi börtönből Czetzhez azzal vádolva, hogy meghamisította az ő szerepét – abban a hiszemben, mert azt hihette, hogy már nincs is az élők sorában. CSUTAK 1868. 171–177.

³² KLAPKA György: Emlékeimből. A szöveget gondozta, az eredeti iratokkal egybevetve kiegészítette, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta KATONA Tamás. Bp. 1986. 7–8. (a továbbiakban: KLAPKA)

legyen meg a többségnek akarata”.³³ Az emigrációs szervezeteket Londonban és Párizsban is a Kossuth vezette egységes irányítástól remélték mozgalmuk sikerét. Ennek jegyében születik a párizsiak – sokak által elítélt és vitatott – határozata: nyíltan ki mondják, hogy politikai működésük alapja a debreceni trónfosztás elismerése, céljuk a demokratikus köztársaság Magyarországon. A vezetőségből kizárt Szemere mellett Teleki László és mások Czetz kezdeményezését önhatalmúnak, őt magát pedig intrikusnak minősítik.

1851 nyarán Kossuth, ha fenntartásokkal is, enged a hazai és a nemzetközi emigrációs körök sürgetésének, megkezdji a fegyveres felkelés katonai és politikai előkészítését. A munka irányítására kijelölt bizottság tagjaként, november 19-én Czetzet bízzák meg az Erdélyben már előrehaladott titkos szervezkedés hadfelszerelésének felügyeletével és a népfelkelés tervének kimunkálásával. A kiképzési terv részeként elhatározták egy főtisztképző iskola felállítását, melynek vezetése is Czetz feladata lett volna.

A felkelés kirobbantása körül azonban számos vezetési és később végzetesnek bizonyuló konspirációs hibát követtek el az egymással folytonosan vetekedő beavatottak, a nemzetközi helyzet egyébként sem kedvezett a hazai fegyveres ellenállás kibontakoztatásának. A katonai tervek, előkészületek hamvukba hálnak, az első vigyázatlanul indított mozgalmak szervezőit sorra letartóztatják. Czetz, aki ezekben a napokban rendkívüli politikai éleslátással, sokrétű kritikával szemléli a helyzetet és figyelmeztetni igyekszik társait. Elkeseredetten állapítja meg, hogy az állítólagosan szabadságszerető „...nagy nemzetből csak pár száz szegény munkás állt ellen a szabadság hóhéranak”.³⁴ Majd a rá jellemző maró gúnnyal írja: „...hogy tetemes számú újonnan kinevezett tábornok és generálistáb tiszt alkalmazást nyerjen, majd háborút indítunk Piemont, vagy a belgák, vagy mindkettő ellen. Miért ne is?”³⁵

Amikor azonban már Szemere is nyíltan Kossuth ellen fordul, Czetz ismét a tettek mezejére lép. A nagytentélyű és jelentős nemzetközi kapcsolatokkal bíró Teleki grófhoz fordul, s felkéri: határolja el magát a vádaskodóktól, s e tetteivel „...mentse meg legalább nemzetünk hősiess forradalmát a pizsoktól, amelyet tulajdon embereink hánynak rá”.³⁶

Eközben Czetznek sikerült meggyőznie a már szétesőben lévő párizsi emigrációt a – nem veszélytelen – közös fellépés szükségességéről. 1852. február 13-án a 21 emigráns közül 17-en aláírásukkal jegyzik a Kossuth elleni nyílt támadásokat elítélő nyilatkozatot. Czetz megállapítása szerint: „Ezen nyilatkozatot, mely által egyszersmind azt kívántuk megmutatni, hogy Kossuth Lajos személye és politikája iránt folytonosan bizalommal viseltetünk”.³⁷

Kossuth azonban – akit minden bizonnyal a kezdeti amerikai sikerek is befolyásoltak – nem sokra méltatja sem az őt ért vádak, sem pedig a védelmében megjelent nyilatkozatokat. Cincinnatiból 1852. február 15-én keltezett hírhedt levelében tovább-

ra is feltétlen bizalmat és engedelmességet követel. Ismételten kijelenti: akik őt ebben korlátozni akarják azokkal mindenféle kapcsolatot megszakít – ami egyet jelent az anyagi támogatás teljes megvonásával. Az őt támogatásukról biztosító párizsi nyilatkozatra pedig feljegyzi: „Magán aláírások nem nyomnak semmit”. Mindezek után bekövetkezett a több országba szorult magyar emigráció teljes szétesése. Teleki, Klapka és Kossuth útjai az évtized végéig elválnak, a pénzsegélyek elapadnak és az emigráció jelentős része létfenntartásával van elfoglalva s emiatt egészen a krími háborúig elfordul a politikától.

A krími háborútól az Észak-Olaszországi háborúig (1853–1859)

A reményvesztett benuátlásból és üres tervezetésekből a török–orosz háború lendítette ki a magyar emigrációt, felcsillantván egy nagyszabású orosz–osztrák ellenes küzdelemben való részvétel lehetőségét. A törökök melletti fegyveres beavatkozás – a polgári életben helyüket és megélhetőségüket nem találó katonatisztek számára egyfajta érvényesülési lehetőséget is jelentett. Klapka és Czetz azon nyomban hatalmas íramú szervezőmunkába kezd. Tárgyalásokat folytatnak a lengyel és román emigrációval, felveszik a kapcsolatot a háborús párti török kormánykörökkel is. Miután konkrét stratégiai elképzeléseket is előterjesztenek – megvalósíthatónak tűnik a terv: Czetz vezetésével egy önálló magyar légió létrehozása. A nemzetközi politika azonban ismét közbeszólt: az osztrák diplomáciának sikerült meggyőznie a konzervatív török kormányköröket Ausztria be nem avatkozásának előnyeiről. A megegyezés érdekében végül is elvetik az önálló magyar légió létrehozásának gondolatát, s ezzel Klapka és Czetz merész tervei is kútba estek.

1854 elejére már Czetz előtt is világossá válnak Kossuth tévedései, ezért ő is szembefordul egyszemélyes vezetési módszereivel. A vádiratszerű helyzetértékelés végén pontokba szedve, ultimátumszerűen megfogalmazza Klapkával együtt a leg-sürgősebb teendőket. Az emlékirat – ha nem is szolgálhatott a kialakult válság feloldására – mégis a megoldás szükségességére figyelmeztetett. Bár Kossuth eben az esetben is elutasítón viselkedett mégis ezen az alapon jött létre – ha csak hosszú évek múltán is – az óhajtott megegyezés.

A súlyosan csaldott Czetz anyagi forrásai kimerültek. A politikából kiábrándult és a teljes létbizonytalanságtól fenyegetett Czetz János ekkor a műszaki pályához fordul. Egy Párizsban élő honfitársával Weisz mérnökkel együtt egy vasútépítési tanulmánytervet készít. „A Genf–Annegy vonal terve a genfi kanton alelnökétől M. Turte úrtól származott, aki a kereskedelmi összeköttetést kívánta fejleszteni Svájc és Dél-németország között. Igazán szép szakmai utat tettünk meg Genfből Savoyán keresztül a Cenis hegység lábaihoz”.³⁸

Ebben az időben már épült a Mont-Cenis hegységet átvelő 12 km-es alagút, amely a hozzá vezető műúttal a korabeli építészet hatalmas technikai teljesítményének számított. Az olasz–francia határon, a nyugati Alpokban lévő 2091 méter magas nagy forgalmú hágóhoz vezető út építését 1803–1810 között még Napóleon kezdte

³³ OSZKK Levelestár Czetz János levelei Szemere Bertalanhoz. 1851. jún. 29., júl. 1.

³⁴ Czetz János levelei Klapkához. 1851. dec. 7. és 28. Klapka 310–315.

³⁵ Uo. 317.

³⁶ 1852. febr. 4. Uo. 345.

³⁷ Czetz János 1852. febr. 26-i levele. JÁNOSSY Dénes: A Kossuth emigráció Angliában és Amerikában. 1851–1852. I–II. Bp. 1940. II. 578–579.

³⁸ CZETZ János memoárja. OSZKK. Fol. Hisp. 2. 90–92.

meg 60 kilométernyi távon Modena és Susa között. Hatalmas 12 km-es alagutat fúrta a Fréjus-hegy alatt, amelynek 1857–1870-ig tartó munkálataiban Czetz János is részt vett. Az itt szerzett tapasztalatokról utóbb Buenos Airesben egy technikorténeti jelentőségű tanulmányt is megjelentetett.

Lady Langdale kíséretében beutazza Dél Franciaországot, Portugáliát és Spanyolországot is. A grófnő bevezeti a legelőkelőbb sevillai társaságba, itt ismerkedik meg 1858-ban későbbi feleségével, az elűzött argentin tábormok Juan Manuel de Rosas leányával.

A magyarbarát grófnő – minden bizonnyal Czetz javaslatára – 1858 nyarán meghívja birtokára az Amerikából Európába áttelepülni kívánó Mészáros Lázárt. A már rossz egészségi állapotban lévő volt hadügyminiszter 1858. október végén érkezik lady Langdale kastélyába, ahol csakhamar ágynak esik. Czetz mindvégig mellette marad, segít a magatehetetlen öreg katona ápolásában és tudósítja emigráns barátait Mészáros állapótáról, Mészáros Lázár rábízta ügyei intézését és Genfben küldött emlékiratai gondozását, majd kiadását is. 1858. november 16-án Mészáros Lázár Czetz karjaiban hal meg, aki azután rövid időre Genfben majd Párizsba megy intézni ügyeit: 1859. március 2-án Sevillában feleségül veszi Basilia Ortíz de Rosast és vele új házába Argentínába készül.

Azonban a haza ismét fegyverbe hívja a boldog, békés polgári életre készülő fiát. Alighogy házassága létre jött, még egyszer, úgy látszik utoljára feltűnt a remény, hogy a magyar függetlenség érdekében ismét tegyen valamit, amikor kitört a francia–olasz–osztrák háború: „...április közepén meg is jött Klapka üzenete, hogy menjek Genovába és segítsék megszervezni a magyar hadtestet emigráns magyarokból, osztrák katonaszökevényekből”.³⁹ 1859. május 6-án megalakult az emigráció központi szervezete a Magyar Igazgatóság, melynek első ülésén Klapka és Teleki javasolja, hogy a havasalföldi és a moldvai román tartományokba Czetzet küldjék, mint Kossuth politikai és katonai megbízottját. Czetz számára a küldetés különösen veszélyes volt, amellettt hogy neki kellett volna a Moldvába irányuló fegyverszállítmányokat átvennie, a nagyszabeni hadbírótság 1852. június 23-án mint volt cs. kir. főhadnagyot felség sértés miatt halálra és teljes vagyonelkobzásra ítélték. Távollétében nevét bitófára függesztvén jelképesen végre is hajtották az ítéletet.⁴⁰

Czetz János 1859. május–júniusban fáradhatatlanul tevékenykedett a magyar légió felállításán. Diplomáciai küldetésben többször járt Cavour piemonti miniszterelnök-nél, tárgyalásairól Kossuthot több levelében tájékoztatja.

Júniusban ő választja ki Turinban a magyar légióba jelentkezettek közül a hadra foghatókat, alig egy hónap alatt 2000 magyar állt fegyverbe.⁴¹

A légióban vezető szerepet vállalt volt tábormokok – Klapka, Vetter és Czetz – 6000 frank fizetést kapott az „emigráns kormány”-ként funkcionáló Magyar Nemzeti Igazgatóságtól. A komoly anyagi előnyökkel járó megbízásokért dúló harcban ismét fölerősödtek a régóta meglévő személyes ellentétek. Czetz ellenfelei ismét hangadóká váltak, miközben „alkalmatlanságáról” gyözködtek Kossuthot – szinte egyöntetűen

³⁹ Czecz tábormok és Gál Sándor elítélhetése. A németnyelvű ítéletet közli: 1848/49. Történelmi Lapok. 1897. jan. 15. A nagyszabeni hadbírótság iratanyaga mindezig nem került elő. BONA 1983. 392. és Arménia 1904. 327.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ VERESS Sándor: A magyar emigráció a Keleten, I-II. Bp. 1878. II. 350.

alkalmat: „a szardéniai lobogó alatt létrejövő magyar légióban az addigi tisztek közül csak Czetz volt hajlandó szolgálni”.⁴²

Czetzet őszinte hazaszeretet fűtötte, amikor így fakad ki: „Én nem értem a világot – én megyek már ha itt vagyok az osztrák ellen mindenütt... Itt a zavar a lehető legnagyobb. Comiteval kezdtek a munkát, s így van aztán, hogy semmi sem halad. ...én úgy gondolom, jobban tennénk, ha minden erőnket a légió szaporítására fordítanánk, csak legyen 10000 magyar baka – elmehetünk azzal bátran akár merre”.⁴³

Eközben az ellene irányuló intrikák eredményeképp Kossuth eredeti elgondolásait megváltoztatva másokat részesít előnyben vele szemben, de ő hittet teszi, ami a dolga. Helyzetét jól jellemzik fegyvertársa sorai: „meg kell jegyezmem, hogy Czecznek állása igazán oly kellemetlen, amelyet ellenségeimnek se kívánok, semmi nemű hivatalos kinevezése nincs, pedig mondhatom, hogy ő tette eddig is a legfőbb szolgálatokat a sereg organizálása körül, s képes is erre inkább, mint sok más...”.⁴⁴

A piemonti légió megszervezése után útnak indul a román fejedelemségek felé, hogy ott is légiókat szervezzen. Galaczon éri a villafrancai fegyverszünet híre: III. Napóleon ismét cserbenhagyta a magyar ügyet s váratlanul megegyezett az osztrákokkal. A váratlan fegyverszünettel nemcsak a messzebbre mutató magyar tervek lehetetlenültek el egy csapásra – de az 1859-es piemonti magyar légió sorsa is megpecsételődött.

Czetz János elvégezve, amit rábíztak, Sevillában 5 hónapos csecsemőjével várakozó fiatal feleségéhez utazik s elindulnak Argentína felé. „Mi minket illet, mi folytatjuk szomorú utunkat a világon át, hogy valamelyik zugában megvárhassuk a sors végső döntését. Minél kedvezőbb alkalom kínálkozott, annál nagyobbak kell lenni levertségünknek. Nem fog csodálkozni, ha levertség helyébe még nagyobbakat mondok: kétségbeesés! Egy dolog azonban megmarad a romok között: megtettük kötelességünket hazánk iránt!” – írja párizsi barátaitól búcsúztában.⁴⁵

Czetz tábormok Argentínában (1859–1904)

A sokat próbált katona családostól elindul a teljes bizonytalanságba. A polgári életben ismét a műszaki pályán találja meg kenyérkereseti lehetőségét, ebben segítségére van felesége egyik, az argentin katonai körökben jól ismert befolyásos rokona Lucio Mansilla ezredes. Eleinte különféle vasútépítési munkálatokban vesz részt, majd állami megbízatást kap: megszervezi Argentína feltérképezését, e célra Paranaiban katonai térképészeti intézetet alapít. Nemsokára itt is szükség mutatkozik katonai szaktudására is: 1865-ben Argentína háborúba keveredik a szomszédos Paraguayjal és Czetz Jánost bízzák meg egy korszerű tüzérség kiképzésével. 1868-ban a kormány

⁴² A Kossuth emigráció szolgálatában. TANÁRKY Gyula naplója 1849–1866. Szerk.: Koltay-Kastner Jenő. Bp. 1961. 67.

⁴³ Czetz János 1859. jún. 9-i levele. OSZKK. Oct. Hung. 441. 178.

⁴⁴ Nemeskéri Kiss Miklós levele Kossuth Lajoshoz 1859. júl. 9. Iratok a Kossuth emigráció történetéhez 1859. Szerk.: Koltay-Kastner Jenő. Szeged, 1949. 120.

⁴⁵ Magyar emigránsok levelei Chassin Károly Lajoshoz. Budapesti Szemle 1899. CCLXXIII. 406–421. Közli: Kont Ignác.

megbízásából megszervezi és kiépíti az ország déli határainak védelmét. Ekkor más ismét hivatásos katonai szolgálatba lép az argentin hadsereg ezredese lesz.

Pártfogói, Mitre, majd Sarmiento elnökök bukása után ő is elveszti állását és ismét visszatér polgári foglalkozásához: vasútvonalat épít Santa Fétől San Geronisóig. Ez a feladat is rendkívüli műszaki teljesítményt kívánt a különlegesen nehéz terepviszonyok között.

Az emberpróbáló munkálatok befejezése után 1870-ben ismét visszatér a katonai pályára – Buenos Airesben megalapítja Argentína legelső katonai akadémiáját. A sora különös fintora: amit 1848/49-ben nem sikerült tető alá hozni hazájában az a messze idegenben a mai napig is a magyar tábornok emlékét őrzi. Ezt a katonai oktatási intézményt ugyanis Mészáros Lázár „Hadi főtanodá”-jának mintájára szervezte, és megszakításokkal negyedszázadon át igazgatta. Keze alól került ki ezekben az években a dél-amerikai ország katonai- és az ország sajátosságaként egyben állami felső vezetése is.⁴⁶

Argentínában katonai puccsok követik egymást, 1874-ben ismét elnökváltozás következik be, s Czetz János is ismét elveszti állását. Az akkor már jó hírű mérnök tíz évre Ente Rios tartományba Parana városába költözik, ahol állami szolgálatba lépve elkészíti a provincia első kataszteri felmérését, a térképészeti munkák befejezése után megszervezi és irányítja – az országban első ízben – a tartomány telekkönyvezési munkálatait: 1881-ben erről a munkáról készített tanulmányával egy kiállításon aranyérmet nyer. Részt vesz a távíróhálózat kiépítésében s közben számtant és mértant tanít a tanítóképzőben, az Uruguayi Nemzeti Kollégium vizsgabizottságának is tagja. Szakírói és fordítói tevékenységet is folytat 1872-ben Buenos Airesben megjelentet egy angolból spanyolra fordított katonai főiskolai tankönyvet: „A dolgok miéértje, avagy azon dolgoknak az oka, amelyek tényszerűleg elfogadtattak viszont csak tökéletlenül ismeretesek”.⁴⁷

1883-ban ismét visszatér a fővárosba és a tartományi topográfiai intézetben vállal mérnöki állást. Élete rendkívül termékeny korszaka ez is, út- és vasútépítési tervek készítését, maga is részt vesz – amikor elhatalmasodó tüdő- és szembaja engedí – a munkák irányításában.

1884-ben ismét a katonai pályán találjuk ekkor már vezérkari tisztként látja el az általa alapított San Martin Katonai Akadémia igazgatói tisztét egészen 1896-ig nyugdíjba vonulásáig.

A korabeli sajtó méltatása szerint: „Czecznek kiemelkedő szerepe volt az argentin tisztképzés történetében... érc mellszobra ma is ott áll az általa alapított katonai akadémia előtt”.⁴⁸

Szongott Kristóf, az erdélyi örménység neves kutatója jelentette hosszú évtizedek múltán az első kapcsolatot hazájával. Az Armenia című szamosújvári folyóirat szerkesztője felkutatja a messze Dél-Amerikában élő tábornokot és folyóiratával való közreműködésre kéri fel.

⁴⁶ WITTMANN Tibor: Latin-Amerika története. Bp. 1978. 297–298.

⁴⁷ A spanyol nyelvű könyv „El por qué de las cosas o sea la razon de las cosas...” az Országos Széchényi Könyvtárban megtalálható.

⁴⁸ Pester Lloyd 1904. okt. 19. Czetz János nekrológja a La Prensa című lapból átvéve.

A távoli elfeledettségben élő honvédtábornok az első hívó szóra szinte elárasztja a szerkesztőt leveleivel és politikai publicisztikájával. Hozzákezd emlékiratai megírásához, de ehhez már fogytán ereje: „Életrajzom fordítása is félbeszakadt mert fájdalom kezdem veszíteni a szemeim világát s így a munka nagy erőfeszítésbe kerül, mert... nem kapok e nagy emigratioi emporiumban egyetlen egy egyént se, ki magyarul beszélni és írni képes volna. Én németül dictálni kissé restellem azért, mert annak Önnek kellene azt újból magyarra fordítani és így az eredeti gondolat erejéből bizonyosan átalakulna”.⁴⁹

Ebben a nagyon nehéz időszakban újabb felkérés érkezik hozzá: Kolozsvárott megalakul az „Országos Történelmi Erelye Múzeum”, az 1848/49-es emlékek gyűjtésére. Igazgatója Kuszko István „1848/49 Történelmi Lapok” címmel folyóiratot ad ki és felkéri munkatársul, majd mint a már egyetlen élő honvédtábornoknak felajánlja az egyesület tiszteletbeli elnökségét is. Ebben a folyóiratban tervezi megjelentetni spanyol nyelvű memoárjait s Kuszko Istvánra ruhazza annak kiadási jogát. Az emlékiratot miután már mindkét szemére megvakult, vejének Lederer Gyulának kezdte diktálni.

Czetz János hosszú évek óta tervezte hazalátogatását, de ebben rossz egészségi állapotán kívül szerény anyagi viszonyai is hátráltatják. Czetz az argentin kormánytól kapott ezredesi nyugdíjából szűkösen élt, egymás után érték a súlyos csapások: 1890-ben elhal mellőle szeretett felesége. Egyik leánya Cristine örökölte apja tüdőbaját s állapota egyre súlyosbodott. Családi gondjait tetézte, hogy özvegyen maradt húga is tőle várt anyagi támogatást és állandóan segélykérésekkel ostromolta.

„Nem látom, miért nevezek annyi uraságokat, kiket én nem ismerek s a kiket tehát semmi esetre se kérnék semmiért – mert míg dolgozni képes vagyok, koldulni nagy vagy kis uraknál soha sem fogok. Ha elvégre a sors lesújt – aztán jobb örök álmodni mint magát megalázni” – válaszolja hűgának.⁵⁰

A millennium alkalmából Szongott Kristóf és Kuszko István szerkesztők hazahívják és kezdeményezik a kormánynál: foglalkozzon Czetz honvédtábornoki nyugdíjának folyósításával.

A kiegyezés utáni rendezés szerint minden volt császári és királyi tiszt, aki a szabadságharcban való részvétele miatt elvesztette rangját és nyugdíjjogosultságát 1868-tól nyugdíjat vagy kegydíjat kapott. A távollétében halálra ítél és minden vagyonától megfosztott Czecznek – mint honvéd tábornoknak – 960 forint évi nyugdíj járt volna. Az Erelyemúzeum Ugron Gábor függetlenségi képviselő útján Széll Kálmán miniszterelnökhöz fordult, aki azonnal 2000 forintot állapított meg számára. Az 1899. augusztus 1-jétől folyósított nyugdíjat Kolozsvárról az Erelyemúzeum küldte havonta az erdélyi bank útján Argentínába. „Később, amikor a 48-as tábornokok nyugdíját a kormány 4000 koronára emelte Széll Kálmán hajlandó lett volna 8000 koronát adni Czecznek ha hazajön, de azt nem tehette az aggastyán, bár készült rá”.⁵¹

Mindkét folyóirat felhívásokat közölt, amelyben gyűjtést rendeztek Czetz hazautazási költségeinek fedezésére. Amikor világossá válik, hogy az öreg katona nem vál-

⁴⁹ Czetz János 1887. okt. 30-i levele Szongott Kristófhöz. Armenia 1898. 7.

⁵⁰ Czetz János 1883. máj. 9-én írt levele Juzbarich Istvánné Czetz Polyxénához. OSZKK Levelestár. A levelek között található egy, amelyben a 78 éves asszony fiúére érdemeire való tekintettel kér segélyadományt 1908-ban.

⁵¹ Armenia 1899. 293. Czetz János nyugdíjazása. Budapesti Hírlap 1904. okt. 6. 3–4.

halkozhat a hosszú útra a kolozsváriak „Kirándulási tervet” tesznek közzé „Czetz János 1848/49-beli honvédtábornok meglátogatására”. Az utat 1903 márciusára tervezték: mondván: „A magyar nemzet e száműzetésben élő 80 éves öreg katonáját” meglátogatni hazafüi kötelesség, s e célra adományokat kérek. A lelkes felhívások nem hozzák a kívánt eredményt, a várt hivatalos meghívás is elmaradt. 1902 nyarán Czetz már olyan állapotba kerül, hogy a tervek mindörökre illúzióvá válnak. Buenos Airesben pusztító bronchitis és spanyolnátha járvány tört ki, mely Czetzet és leányát hosszú hetekre ágynak döntötte. Orvosai tanácsára végképp le kell mondania dédelgetett tervéről: „hazámtól már oly régen távol és mégis a honvágy hatása folytán még mindig sajog a szívem ama tudattól, hogy idegen porban kell majd megnyugodnom. De talán nem is katona emberhez illő szentimentális hangulatban beszélek? Úgy van, nem katona dolog! De a katonának is van szíve és midőn így beszél, csakis annak a kis hústömeg sugallatának engedett” – írja 1902 októberében egyik utolsó levelében.

1904. szeptember 6-án teljesen megvakulva anélkül kellett meghalnia, hogy a Székelyföldet még egyszer láthatta volna.

Hatalmas katonai pompával temették el a Buenos Aires-i Recoleta temetőben. A halottasháznál Ricchieri argentin hadügyminiszter vezetésével felvonultak a fővárosban állomásozó katonai egységek parancsnokai, akiknek mindegyike a Czetz vezetése alatt álló katonai akadémián nyerte kiképzését:

„Végnélküli kocsisor követte az elhunytat vivő kocsit és amikor a gyászmenet a temetőhöz szolgáló sétátra fordult három század gyalogság sorfalat alkotott a gyászmenet két oldalán. A dobosok doboltak és a katonai zenekar gyászdulót játszott ... mindegyik század a szokásos díszlövést adta búcsúüdvözléssel.⁵² A temetésen a Buenos Aires-i osztrák és magyar kolónia együtt, teljes létszámban megjelent. Sírjába helyezték hazája utolsó üzenetét egy darab erdélyi földet, az aradi szabadságharcos emlékmű zászlójából egy darabot és az erdélyi havasokból származó havasi gyopár csokrot.

Ezzel véget ért egy méltatlanul elfeledett és kellően nem értékelt életpálya, melynek összegezéséül álljanak itt a legilletékesebb Czetz tábornok napjainkig is ható érvényű meghatóan szép szavai: „Mert ki nem tudja – ha kissé analizálja is az 1848/49-ben történeteket – hogy a mai állami állapot csakis az akkori honvédsereg és vezérei áldozatkészségének, rendíthetetlen hazaszeretetének köszönhető – kimutatván a bámuló világ előtt, hogy mire képes a magyar...”⁵³

⁵² A Buenos Aires-i német nyelvű „Argentisches Tagblatt” 1904. szept. 7-i száma után közli németül a Pester Lloyd 1904. okt. 19. száma. Halála alkalmából spanyol nyelven részleteket adtak ki Bem erdélyi hadjárataról 1850-ben írt művéből. A füzet megtalálható az Országos Széchényi Könyvtárban az OB 42069 számon.

⁵³ Czetz János 1896. nov. 24-i levele Szongott Kristófhhoz. Arménia 1903. 4.

Bevezetés

Halászat valószínűleg azóta van a Balatonon, amióta az ember letelepedett a tó mellett. Számos régészeti emlék tanúskodik arról, hogy már évezredek óta különféle eszközökkel próbáltak itt halat fogni. A hosszú idő alatt kialakult módszerek, eszközök azután évszázadokig – egészen a 19. század végéig – nem, vagy csak alig változtak.

E dolgozat számos régi dokumentum és régi levelezőlap felhasználásával mutatja be a halászatot, amelyek jól szemléltetik a halászat módszereit, eszközeit, a halászok telephelyeit és életmódját. Segítségükkel könnyebb bemutatni azt a kevéssé vizsgált, bár kétségtlenül meglévő szoros kapcsolatot, amely a balatoni és a többi magyarországi halász hely között úgy a technikai, mint a személyi vonatkozásban fennállt. A ma ismert balatoni halászat ugyanis ki sem alakulhatott volna a tiszai halászok kényszer szülte befolyása nélkül, amely viszont számos – egy időben véletlenszerűen bekövetkezett – történés következménye volt. Sokan a Tiszát, ezt a magyar földön születő, s ugyanúgy magyar földön a Dunában torkolló folyót tekintették a legigazibb magyar folyónak, az ottani halászatot a tisztán magyar halászatnak. Ez a halászat került át az 1860-as években néhány év alatt a Balatonra, s változtatta át az addigi békés nyári halászatást komoly üzleti hasznot hozó nagyüzemi halászatá.

Egy rövid tanulmány ebben a témakörben csupán arra vállalkozhat, hogy egy közérdeklődésre számot tartó témát népszerű módon bemutasson. A balatoni halászat tudományos igényű megírt története, Herman Ottó és Jankó János művei óta – egy évszázada – várat magára, pedig a fenti munkák, kiegészülve Lukács Károlynak a két világháború között írt tanulmányaival, alapjául szolgálhatnak ma is egy átfogó monográfiának.

A felhasznált képek, dokumentumok egy része magángyűjteményekből való, a többit a Zempléni Múzeum (Szerencs), a Tihanyi Barátok Egyesülete (Tihany) és a Balaton Múzeum (Keszthely) bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton köszönök.

Halászat a korábbi évszázadokban

A Balaton mentén talált legrégebb halászati eszköz valószínűleg az a 7000 éves csontból készült szigony, amely Zalaváron került elő. Hasonlóan csontból, agancsból készültek kezdetben a horgok is, melyek őse a halfogó pecek volt. Ezt a keményfából vagy csontból készített és középpütt megkötött pecket felcsalizva vetették a hal elé, és az keresztben állva megakadt a hal szájában. A későbbi korokból számos fém – előbb bronzból, majd vasból – készített eszköz maradt ránk, bizonyítva, hogy a halá-